

Zajímavý je také vztah sociálního složení středoškoláků a vysokoškoláků. Relativně nejvyšší podíl dětí z dělnických rodin vykazují techniky a vysoké školy ekonomické, kde se současně na počtu uchazečů o studium poměrně značně podílejí absolventi středních odborných škol. Nižší podíl studentů tohoto sociálního původu je na univerzitách, kde převažují absolventi gymnázií, a na vysokých školách zemědělských (kde je tradičně vysoké zastoupení dětí z rodin rolníků).

V závěrečné kapitole knihy je zdůrazněno, že proces demokratizace středoškolského a vysokoškolského vzdělání je determinován nejen činiteli zásadního významu, jako jsou činitelé socioekonomické, politické, sociálně třídní, ale i činiteli regionálními.

Studie M. Jirkové a L. M. Sobotky je v naší marxistické literatuře dosud ojedinělá. Má charakter příručky pro učitele marxismu-leninismu a pro aspiranty v oboru společenských a pedagogických věd. V tomto směru je významným příspěvkem k syntéze informací o dosavadním stavu zkoumání v oblasti vzdělání a procesu jeho demokratizace. Její základní předností je soustředění prakticky všech dosud existujících statistických a výzkumných dat na ploše jedné publikace a zdařilý pokus o jejich souhrnnou interpretaci z hlediska problematiky demokratizace vzdělání. Práce je velmi cenným příspěvkem nejen učitelům marxismu-leninismu a aspirantům, ale všem, kteří často pracují v oblasti výzkumu vzdělání s empirickými daty.

Vladimír Grulich

František Zich: Co s volným časem?

Praha, Pressfoto 1978, 167 s.

Kniha Františka Zicha *Co s volným časem?* vyplňuje dlouholetou mezeru v naší sociologické literatuře. Od roku 1966, kdy vyšla publikace B. Filipcové *Člověk, práce, volný čas*, nebyla publikována studie, která by v plné šíři filozofických a sociologických souvislostí analyzovala problémy volného času a mimopracovní doby v rámci způsobu života socialistické společnosti.

Publikace vychází v nakladatelství Československé tiskové kanceláře Pressfoto v nové edici *Odpovědi*, která usiluje o kvalifikovanou orientaci „čtenáře v nejdůležitějších domácích i zahraničních otázkách“ a je zacílena proti „falešnému vědomí, jež v oblasti sociální psychologie vytváří přímo či nepřímo buržoazní propaganda“. V této knižnici byla zatím publikována výlučně díla z oblasti zahraniční politiky a globálních celosvětových problémů; z oblasti kritiky neomalthusiánských koncepcí, studie o americko-vietnamském konfliktu apod. Recenzovaná publikace je první knihou se sociologickou tematikou, což svědčí o zájmu nejširší veřejnosti právě o volný čas, o jeho atraktivitě i významu v současném ideologickém boji.

Kniha je pěkně graficky upravena Liborem Fárou a doplněna černobílými fotografiemi. Při jejich výběru převládaly však spíše estetické zřetele a k vlastní sociologické fotografii má výběr i řazení fotografií poměrně daleko. Je to škoda, neboť u nás existují autoři (Pokorný, Štecha a další), kteří se sociologické fotografii dlouhodobě věnují a to i se zaměřením na problematiku volného času. O tom svědčí mimo jiné Štechův cyklus „Chataři“, vystavovaný v uplynulém roce ve foyeru Činoherního klubu nebo cyklus fotografií T. Pokorného věnovaný venkovským tanečním zábavám.

Vazba na edici s širokým popularizačním posláním má ovšem určité důsledky pro charakter zpracování tématu. V knize je na minimum omezen odkazový aparát a rovněž statistické údaje a výsledky výzkumů jsou prezentovány jen v míře nezbytně nutné. V době expedice publikace již převážná část údajů zastarala (např. údaje o vybavení domácností předměty dlouhodobé spotřeby). Nejsou využity například novější údaje z výzkumů VÚ obchodu či VÚ kultury, chybí odkazy na zajímavé výzkumy P. Tomáška a S. Valné z VÚ životnej úrovně v Bratislavě a výzkumy J. Možného.

Těžiště práce spočívá v konceptualizaci problému a ve vyjasnění (či spíše nastolení) základních axiologických otázek spojených s výzkumem volného času a hodnocením volnočasových aktivit. Kniha zachovává tradiční rozčlenění výkladu otázek volného času. První dvě kapitoly jsou věnovány teoretickému a pojmovému vyme-

zení volného času, třetí se koncentruje na metodologické problémy, čtvrtá a pátá popisují základní kvantitativní a kvalitativní charakteristiky volného času v rozdílných sociálních a demografických skupinách našeho obyvatelstva a závěrečná, šestá kapitola spojuje otázky tvorby životního prostředí s perspektivami rozvoje volného času v socialistické společnosti.

Na rozdíl od druhé poloviny šedesátých let, kdy bylo možno zaznamenat první vlnu zájmu o otázky volného času, autor začíná volný čas a mimopracovní dobu důsledně do širokého kontextu způsobu života a sleduje jej systematicky prizmatem sociálních procesů spjatých s postupnou sociální homogenizací naší společnosti. Na řadě údajů a rozborů dokládá, že v oblasti volného času je dosud tradiční (se sociálně třídní diferenciací spjatá) rozdílnost využívání volného času výrazná a její překonávání, zejména v účasti na kulturním životě, bude dlouhodobým problémem. V podstatě lze souhlasit i s tím, že využívání volného času zaměstnanců a osob s vyšším vzděláním je dosud rozvinutější a svým způsobem kvalitnější než využívání volného času u osob s nejnižší úrovní kvalifikace, a to přes diskusnost některých formulací. Autor oprávněně podtrhuje význam politické aktivity jako jedné z nejdynamičtějších oblastí způsobu života, v níž dochází k nejširšímu a neúčinnějšímu sjednocování zájmů a potřeb různých sociálních skupin na bázi hodnot dělnické třídy a socialistické společnosti i k vytváření předpokladů (a to nejenom makrosociálních, ale i spjatých s individuálním osvočováním vzorů využívání času) pro stírání nepřiměřených diferencí ve využívání volného času.

Hlavní přínos publikace spatřuji v nastolení zajímavých axiologických problémů spojených s hodnocením aktivit a procesů volného času. Autor poukazuje na ohraničenost a metodologickou neudržitelnost vymezení volného času jako sféry sociálně ekonomicky indeterminované svobodné volby jednotlivce a oprávněně polemizuje s rozšířeními, avšak v podstatě naivními představami přeceňujícími význam a společenskou hodnotu činností kulturně receptivních, sportovních apod. Doceňuje význam aktivit manuálních, relaxačních i sociálně interakčních a ukazuje, že aspekt aktivity, kreativity a obohacení lidského života i rozvoje osobnosti může být, byť v různé míře, obsažen v každé z činností. Nečiní tak vždy zcela důsledně, základní trend této diskuse však působí sympatickým dojmem.

Určitou nedůslednost spatřuji například v hodnocení značně rozšířených činností zahrádkářských a chatařských. Autor se pozastavuje nad tím, že chataři věnují poměrně velmi málo času procházkám a vycházkám do přírody a vyvozuje z toho závěr, že jejich manifestovaný zájem o přírodu není tak hluboký, jak se na první pohled zdá. Je nepochybné, že v motivech koupě chaty či chalupy dominují v mnoha případech jiné aspekty než jakási blíže nedefinovaná „lásky k přírodě a nutnost být s ní v co nejužším kontaktu“. Je to například snaha o realizaci manuálních, řemeslných koníčků, spekulace s cenou pozemků i rekreačních objektů, řešení (alespoň částečné) bytové tísně apod. V tomto kontextu bych však chtěl upozornit na jiný aspekt problému. Pěstování ovocných stromů, zeleniny, sběr hub či lesních plodin, nemluvě již o velmi specializovaných formách zahrádkářství, umožňují nepochybně hlouběji pronikat do mechanismů živé přírody, rozpoznat ekologické souvislosti lidského života i uvědomit si jednotu přírody a člověka než konvenčně realizovaná turistika a procházky, v nichž tradičně převládají motivy estetizující a sociálně interakční nad přírodně poznávacími. Může jít tedy o aktivity značně hodnotné právě z hlediska vazby na přírodu a její poznání, a to přes často jednoznačně zdůrazňovanou ekonomickou motivaci podobných činností. Otevírá se tak i široké pole pro diskusi o významu praktických a nazíravých či kontemplativních aktivit pro rozvoj člověka i efektivní rekreaci, která zatím nebyla v literatuře věnovaná způsobu života nastolena. Na tomto příkladu lze krom jiného i ukázat na nezbytnost detailního popisu aktivit volného času a jejich funkcí v převládajícím způsobu života. Takový popis dosud postrádáme. Jeho realizace by měla značný význam pro racionální kulturní politiku v oblasti volného času.

Některá témata jsou pojata v publikaci snad až příliš tradičně. Například vazba mezi růstem životní úrovně a volným časem je analyzována jen jako vazba mezi životní úrovní jako určitým předpokladem volnočasových aktivit a volným časem jako jejím důsledkem. Domnívám se, že tato vazba je mnohem složitější. Některé činnosti vykonávané ve volném čase též částečně životní úroveň rodiny vytvářejí, reprodukuji a zabezpečují. Přitom jde o činnosti, které do značné míry splňují i tradiční nároky na vymezení volnočasových aktivit, a tedy nejen o různé manuální hobby, chataření, zahrádkářství apod. V odborných akvaristických časopisech se například již delší dobu poukazuje na to, že v okamžiku, kdy akvaristický adept alespoň částečně zvládne akvaristickou techniku, začíná velmi intenzivně usilovat o peněžní fruktifikaci svých znalostí a vědomostí. Obdobná situace je i v jiných

oblastech volného času, jako ve filatelii, zahrádkaření apod. Existuje řada osob, pro něž příjem z tzv. volnočasových aktivit představuje nejpodstatnější součást jejich příjmové struktury, nehledě již na pocity satisfakce, prestiže a sebeúcty.

Rovněž vazba mezi prací a volným časem je v současné době modifikována. Spíčkové výkony v oblasti volného času probíhají dnes obvykle, pokud jde o ekonomicko-sociální zajištění, v profesionálních a poloprofesionálních podmínkách a vlastní povolání má v těchto případech obvykle i z hlediska aktuálních profesionálních aspirací charakter sekundární. Nejde zde jen o dlouhodobě exponovaný problém profesionalismu ve vrcholovém a výkonnostním sportu, který ostatně v socialismu v pravém slova smyslu neexistuje, ale například i o činnosti spjaté se zájmově uměleckou tvořivostí, některými technickými a přírodovědeckými koníčky apod. Pro některé z amatérských hudebníků, loutkařů, fotografů, ale i radioamatérů apod. je alespoň v určitých fázích jejich života cílem více dosažení profesionálního statusu a úrovně ve své zájmové činnosti než v původním povolání. Tím, že některé volnočasové aktivity vstupují do oblasti socioprofesionální mobility jako její významné determinanty i cílové hodnoty, se významně mění sociálně ekonomická vazba mezi prací a volným časem, což zatím není dostatečně analyzováno ani teoreticky, ani empiricky.

Tímto problémem se bude třeba zabývat více i v empirickém výzkumu, který se zatím jen ve výjimečných případech pokouší o hlubší typologii participantů na volném čase z hlediska dosaženého stupně zvládnutí určitých aktivit, dosaženého stupně profesionalizace či poloprofessionalizace, motivace i financování dané činnosti.

Publikace poskytuje kultivovanou orientaci v základních teoretických problémech volného času. Zájemce o praktické řízení a ovlivňování volného času nebo jedinec hledající náměty pro jeho aktivnější využívání však zde asi nenajde bezprostředně použitelnou odpověď.

Jiří Linhart

O. I. Škaratan, *Промышленноје предприятіе* (Průmyslový podnik)

Moskva, Mysl 1978

Kniha známého leningradského sociologa O. I. Škaratana představuje vlastně autorovy přednášky na jedné z největších ekonomických vysokých škol v SSSR — Finančně ekonomickém institutu N. A. Vozněsenského v Leningradě. Sociologie se zde vyučuje na všech osmi fakultách, speciální směr sociologie práce na fakultě zabývající se zejména ekonomikou práce, a to již po celých 10 let.

Autor se zabývá průmyslovým podnikem přirozeně jako sociolog (podtitul knihy: *Социологиѳескіе очеркі*). Na 260 stranách řeší sociologii podniku v následující struktuře:

- I. kapitola — *Základy sociologického přístupu k výzkumu výrobního kolektivu*
Zde se zabývá rozvojem konkrétních sociologických výzkumů kolektivů i kritikou buržoazní průmyslové sociologie.
- II. kapitola — *Výrobní kolektiv, jeho funkce a organizace*
řeší problém struktury výrobního kolektivu, organizaci a řízení podniku, strukturu kolektivu, společenské organizace a účast pracujících na řízení.
- III. kapitola — *Složení výrobního kolektivu*
se týká otázek sociálního prostředí, sociálně demografické struktury i profesní kvalifikační struktury kolektivu podniku.
- IV. kapitola — *Problém kádrů v podniku*
Autor se zde zabývá předně adaptací mladých pracovníků v podniku, dále výběrem a rozmístěním kádrů a sociálními problémy mobility.
- V. kapitola — *Sociální efektivnost socialistického hospodářství*
Zde je analyzován pojem efektivnosti a jejího hodnocení, dále lokální kritéria sociálního efektu.

Je třeba litovat, že práce neobsahuje seznam literatury, z níž autor čerpal.

Hned v úvodu O. I. Škaratan konstatuje, že zatímco před 10–15 lety bylo v podnicích v SSSR velmi málo sociologů, dnes tuto profesi vykonává již 23 tisíc pracov-